

JEGYZETEK

1. Izsák József: *Merjünk felejteni*, Romániai Magyar Szó, 1994. július 6.
2. K. Lengyel Zsolt: *Kristóf György az erdélyiség és romániaiság keresztútjében*, Korunk, 1992. 8.
3. Zsolt K. Lengyel: *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des früheren Transsilvanismus 1918–1928*. Verlag Ungarisches Institut. München, 1993.
4. Kallós Miklós: *A Korunk és szerkesztője*. Korunk, 1964. 7.
5. Gaál Gábor: *Válogatott írások*. Bukarest, 1964. I. köt. 698.
6. *A nemzetiségek egyenjogúságának útján*. Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal. Budapest, 1983. 44. old.
7. Bányai László: *Hosszú mezsgye*. Bukarest, 1974. 178. old.
8. *Metamorphosis Transylvaniae*. Cluj, 1937.
9. Méliusz József: *A Korunk irodalma*. In: *Az új hagyományért*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969. 119.
10. Gaál Gábor: *Levelek (1921–1945)*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1975. 432–433.
11. Gáll Ernő: *Irodalmunk története és ami mögötte van*. Korunk, 1971. 122.
12. Gáll Ernő: *A romániaiság szociológiai alapvetése*. Korunk, 1971. 1.
13. Gáll Ernő: *Valóban, erről van szó...* Korunk, 1972. 4. sz.
14. Bodor Pál: *A „romániaiság” mai értelmezése*. 1971. 3. sz.
15. *Korunk Évkönyv 1973*. 41–52; újraközölve Tóth Sándor: *Rólunk van szó*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980. 199–213.
16. Tordai Zádor: *Boszorkányokról és egyebekről, amik nincsenek*. E. Fehér Pál: *A boszorkányok helyett – a realitásokról*. Kritika, 1973. 11.
17. Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből*. Párizs, 1989. 104–105.
18. Görömbei András: *A csehszlovákiai magyar irodalom*. Bp., 1982. 5–17.
19. *Múlt és jövőkép a Vajdaságban*. Tóth Pál Péter beszélgetése Varga Zoltánnal. Magyar Tudomány, 1992. 4. sz.
20. Gáll Ernő: *Kortársakként*. Korunk Évkönyv, 1981.
21. Kós Károly: *Kalotaszegi vállalkozás*. Korunk, 1971. 10. sz.
22. Pomogáts Béla: *Az Erdélyi Szépművés Céh két évtizede (Beszélgetés Kós Károllyal)*. Korunk, 1972. 1. sz.
23. Balogh Edgár: *Kós Károly vitája*. Korunk, 1973. 11. sz.
24. Nagy György: *A kezdeti transzsilvanizmusról*. Korunk, 1973. 11. sz.

FÜZI LÁSZLÓ

A sajátosság méltósága

A HETVENES ÉVEK KORUNKJA ÉS GÁLL ERNŐ SORSMETAFORÁJA

Az irodalmi félmúlt mindig sajátos nézőpontot kínál annak, aki ebből a távlatból kíván egy-egy irodalmi, vagy nem is csak irodalmi jelenséget szemügyre venni. A szemlélődő maga is átélte azt az időszakot, amelyben az általa vizsgált jelenség létrejött, szárba szökken, így tehát hatalmas előnye van azzal szemben, aki már csupán az utókor távlatából figyeli a valamikor történeteket, s akár egyetlen utalás értelmezéséért is

hosszú stúdiumokat kell folytatnia. Ugyanakkor azonban tény az is, hogy az utókor történésze – ha egyáltalán lesz ilyen – nagyobb távlatból, s a mostaninál összehasonlíthatatlanul nagyobb forrásanyag segítségével mondhatja el azt, amit fontosnak tart elmondani az általa vizsgált témakorról. Mégsem hiszem, hogy teljesen fölösleges lenne a félműltből elvégzett vizsgálódás, ha másra nem, akkor arra bizonyonnyal jó, hogy a pár évtizeddel ezelőtti szellemi élet számára fontos jelenségekre felhívja a figyelmet, mintegy életben tartsa azokat, míg nem elérkezik majd az idő arra, hogy valaki a teljes körű feldolgozást elvégezhesse.

Nem tagadom, mindannak, amiről az alábbi dolgozatban szó esik, magam is távoli figyelője voltam. Majdhogynem rendszeresen olvastam a *Korunk* című folyóirat hetvenes évekbeli évfolyamainak számait, az olvasás izgalmára a mai napig emlékszem, s ezeket az évfolyamokat a magyar nyelvű lapszerkesztés jelentős teljesítményeként tartom számon ma is. Sorsom és tájékozódásom alakulása úgy hozta, hogy számos akkori hazai nemzedéktársamhoz hasonlóan kapcsolatba kerülhettem az erdélyi magyar szellemi élettel. Az akkori világban a személyes kapcsolatokon túl a *Korunk* a szellemi igényességet, az elméleti jellegű tájékozódás fórumát jelentette a számomra, kicsit talán a hivatalosság jelenlétét is, ami valószínűleg abból fakadt, hogy a hetvenes évekbeli *Korunk* is vállalta elődjének a marxista elkötelezettségét, s az akkori hatalmi berendezkedés is a marxizmusban találta meg a maga hivatkozási alapját, bár akkor hivatalos volt minden, ami megjelent, másképpen ez nem is történhetett... A figyelés, a lap egyes szerkesztőivel, vagy akár főszerkesztőjével, ennek az írásnak a „hőisével”, Gáll Ernővel való személyes találkozás azonban nem jelentett semmiféle „bennfentességet”. Az ilyen jellegű magatartás egyébként is távol állt tőlem, személyes kapcsolataimban, talán ki mondható, inkább visszahúzódó voltam, mint tolakodó. Mindez itt annyiban fontos, hogy a személyes találkozások az olvasmányélményeimet erősítették meg, „háttér ismereteket” azonban nem nyújtottak, pedig a hetvenes évekbeli erdélyi magyar szellemi életben a szocializmus, vagy inkább a megvalósult szocializmus egyetemes és romániai sajátosságokkal terhelt helyi gyakorlatához híven, szinte minden a háttérben történt. A valamikori „biztonsági” szervek archívumai alighanem több irodalmi vagy irodalomtörténeti dokumentumot őriznek, mint az egyes magán-levéltárak. A magam távlatából példának okáért a *Korunk* szerkesztőségének belső élete ismeretlen maradt, akkori küzdelmeiket a „hatalommal”, belső vitáikat, az egyes szerkesztők szerepvállalását, a romániai magyar szellemi élet más intézményeivel való kapcsolataikat, az egyes alkotókkal folytatott elvi vagy gyakorlati vitáikat akkor nem ismertem, s valójában most sem ismerem, hiszen pár dokumentum-közlésen túl az akkor történtekkel kapcsolatban alig jelent meg fontos információ. Alighanem elmondható, hogy a romániai magyar szellemi életben, akárcsak a hazaiban vagy másutt, úgy kezdődtek új viták, sokszor talán a korábbiaknál is indulatosabbak és mérgeesebbek, hogy a korábbiak nem záródtak le... Mindennek a megemlézése ismét csak azért bír érdekességgel, mert a megjelent anyagokon kívül ebben a dolgozatban sem tudok olyan leveleket, dokumentumokat, stb. közölni, amelyek lényegesen új információkat tartalmaznának. Tisztában vagyok azzal, hogy az utókor történésze rengeteg új forrást fog felfedezni, s sok tekintetben árnyalni fogja megállapításaimat, akár a részletek, akár pedig az elvi jellegű megállapítások szintjén is. Magam ebben a dolgozatban nem törekszem másra, minthogy megmutassam, hogy egy, a kor viszonyai között reprezentatív jelentőségűnek számító folyóirat, mert-hogy a korabeli viszonyok zárt szellemi életet eredményeztek, s ebben a zárt közegben a *Korunk*, talán a maga marxistának nevezett hagyománya, s nem utolsó sorban a maga

elméleti, a hagyományos irodalmiságon túllépő jellege miatt reprezentatívnak számított, a maga eszközeivel mi mindent tudott tenni a romániai magyarság korszerű és reális helyzet tudatának kialakításáért. Látni fogjuk azt is, hogy a lap szerkesztője nem csupán teret engedett a korszerű helyzet tudat kialakítását célzó írásoknak, ami egyébként már azért sem volt egyszerű, mert szinte minden írás közléséért meg kellett küzdenie, hanem a maga tudósi-gondolkodói munkásságában a romániai magyarság sorsmetaforáját megalkotva fel is erősítette a szerkesztői gyakorlat ebbe az irányba ható vonásait...

Ha bevezetésképpen a *Korunk* hetvenes évekbeli évfolyamairól szólok, akkor először mindenképpen azt kell megemlítenem, hogy a hetvenes évek a romániai magyar irodalom és szellemi élet hosszú nagy pillanatát jelentik. A már említett zárt viszonyok között, amelyek mű és közönség együttélését is jelentették, a korábbi törekvések kiteljesedtek, a magyarság létének végveszélybe kerülése pedig olyan készítő erőt jelentett, amely kiemelkedő jelentőségű művek sorát eredményezte. Ennek az évtizednek az irodalmi termését *Bertha Zoltán és Görömbei András* mérték fel máig nem eléggé méltányolt, *A hetvenes évek romániai magyar irodalma* című munkájukban. Ennek a tanulmánykötetnek a bevezetőjében írja Görömbei András: „A hetvenes évek a romániai magyar irodalom nagy ívű kibontakozásának az időszaka. 1970-ben Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című regénye bizonyult – az egyetemes magyar irodalomban is – az év könyvének. Rendkívüli népszerűsége ráirányította a figyelmet a romániai magyar irodalomra Magyarországon is, a korábbiaknál sokkal nagyobb, immár megkerülhetetlen vonással. S ez az irodalom már akkor helyt tudott állni, nem kellett szégyenkeznie a sajnálatosan késlekedő nagyobb nyilvánosság előtt sem. Kányádi Sándor *Fától fáig*, Bálint Tibor *Zokogó majom*, Farkas Árpád *Jegenyekör*, majd Szilágyi Domokos *Sajtóértekezlet*, Király László *Kék farkasok* című kötete, Sütő András *Rigó és apostol* című úti tündőzései olyan sort nyitottak már a hetvenes évek legelején, esztétikai értelemben is olyan sokrétűt, hogy a nemzetiségi lét helyi meghatározottságát jelölő romániai jelző az irodalom vonatkozásában a magyarorszáigival egyenrangú értéket jelölhetett, eltűnt a korábban a nemzetiségi irodalmakhoz bevallatlanul hozzákapcsolt elnéző, a rosszabb helyzetben lévő, kisebb testvérnek kijáró etikai alapozottságú megbecsülés. Felváltotta ezt az értékek egyforma megítélésének követelménye és lehetősége. Mert az ígéretes nyitány után valóságos kibontakozás tanúi lehettünk: Sütő András drámái (*Egy lócsiszár virágvasárnapja*, *Csillag a máglyán*, *Káin és Ábel*, *A szuzai menyegző*), esszéi és esszéregénye (*Perzsák*, *Nagyenyedi fügevirág*, *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*), Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című kitűnő regénye, Szilágyi Domokos *Kényszerleszállás*, Kányádi Sándor *Fekete-piros versek*, *Szürkület*, Farkas Árpád *Alagutak a hóban*) újabb versei, Kocsis István drámái, Székely János *Caligula*-drámája és novella-füzére, majd az új epikai lehetőségekkel kísérletező Panek Zoltán (*A földig már lépésben*) és Pusztai János (*A sereg*, *Zsé birtoka*) regényei, Méliusz József »előkerült« *Sors és jelkép* című könyve és még tucatnyi más mű nem hagyta lankadni az érdeklődést a romániai magyar irodalom iránt. Kallós Zoltán a *Balladáik* könyvével Szabó T. Attila pedig az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárral* alkotott jelentős művet.”

Görömbei András felsorolása, mint ezt maga is jelzi, korántsem teljes, ám mégis utal arra, hogy ez az évtized kivételesen jelentős művek megszületését hozta magával. Az utókor természetesen magukra a művekre figyel, számára a művek jelentik a természetes sűrűsödési pontot, annak azonban, aki benne élt ebben az évtizedben, a művekhez hasonló fontossággal bírtak a romániai magyarság ekkortájt megerősödő intézmé-

nyei is, így mindenek előtt a *Kriterion Könyvkiadó*, a lapok és folyóiratok, a *Korunk*, s mellette az *Igaz Szó*, a hetilapok közül az *Utunk* és a Bukarestben megjelenő *A hét*, és így tovább...

Egy-egy folyóirat a maga eszközeivel írói és szerkesztői életműveket segíthet kibontakozni, a tájékozódási irányok kijelölése, követése, a felvállalt írói törekvések támogatása pedig magas szellemiségű kultúrát eredményezhet, különösen egy zártnak tekinthető szellemi világban. Amikor pedig a közösségnyi méretekben jelentkező gondokra helyeződik a figyelem, akkor különösen megnő egy-egy folyóirat jelentősége. Ilyenkor a közgondolkodás egészében jelentkezik a változás, megnövekszik a közös gondolkodásra való hajlam, érezhetővé válik, hogy az érdeklődés a közösség egészét érintő gondok felé fordul. A hatvanas és hetvenes évek fordulóján ezt a jelenséget a magyarországi szellemi életben is megfigyelhettük, gondoljunk például a társadalmi kérdések iránt megnövekedő érdeklődésre, vagy éppenséggel a határainkon túl élő magyarság iránti, a korábbinál jóval nagyobb kíváncsiságra. A romániai magyar szellemi életben mintha korábban is nagyobb lett volna a hajlam a közös gondolkodásra, Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvének megjelenése pedig fel is erősítette ezt a hajlamot. „Sütő András – valamennyiünket megelőzve megtette az első lépést az új Erdély felfedezése felé” – írta éppen Gáll Ernő. Felszínességgel járna, ha csak erre a reflexióra alapoznám megállapításomat, de hát számos más jelenség is ott áll a reflexió mögött. A két világháború közötti hagyományokkal bíró *Korunk* második nagy korszakát például éppen a hetvenes években élte, s noha 1974-ben harmadával csökkent a lap terjedelme, a sokoldalúságot, a tematikai gazdagságot a lap szerkesztőinek sikerült átmenteniük az évtized második felére is...

A *Korunk* ekkor már nem egyszerűen a lapban megjelenő írások egymásra következőjét jelentette, hanem azt a szellemiséget is, ami a megjelenő írásokat egymáshoz kapcsolta. A lap ekkor leggyakrabban használt kifejezése az *önismeret*. Ez a kifejezés a szerkesztők gondolkodásában, az akkori, hivatalosan elfogadott szóhasználatnál „átfogja a nemzeti-nemzetiségi lét összes fontos megnyilvánulásait, mind a múlt, és mind a jelen vonatkozásában”. A *Korunk* ekkori évfolyamai a legtágabb – vagy az akkor legtágabbnak tekinthető – keretek között mutatják be a romániai magyar valóság művelődési, szellemi és művészeti élet szinte valamennyi területét. Ezt a törekvést már a *Korunk* új folyamának indulása óta ott találjuk a lapban. „Feltétlenül szükségesnek mutatkozik... egy olyan magyar nyelvű, elsősorban társadalomtudományi folyóirat megindítása, amely egyrészt biztosítaná történezeink, filozófusaink, közgazdászaink, esztétáink, irodalomtörténészeink, jogászaink, pedagógusaink stb. egyre gazdagodó tudományos munkássága eredményeinek népszerű formában való rendszeres közlését, másrészt kielégítené az új magyar munkás és értelmiségi olvasótábor ilyen irányú szükségleteit” – írta a lap újraindításakor, még 1957-ben Gáll Ernő. A hetvenes években képzőművészet, színház, irodalomelmélet, etika, filozófia, szociológia, történettudomány, szépirodalom, műszaki tudományok témakörébe tartozó írások szerepeltek egymás mellett a lapban, nem egy vonatkozásban túllépve az eredeti célkitűzésen is. A nemzetiség létének történeti és elméleti jellegű kutatása, a műszaki, jogi értelmiség tájékoztatása, a kisebbségi hagyományok vállalása, a népművészet modern életbe való beépítésének lehetőségei, a korszerű európai tájékozódás igénye – a címszavak szerinti felsorolásban a hetvenes években ezek a kérdések foglalkoztatták a lap szerkesztőit. Bizonyos tekintetben a *Korunkon* is érződött a kisebbségi élet sajátossága. Több szakterület lapja hiányzott a korabeli romániai magyar szellemi életből, s a *Korunknak*, lévén

hogy elméleti jellegű folyóirat, a maga eszközeivel ezeket is pótolnia kellett. Biztos, hogy egy teljesnek tekinthető, pontosan tagolódó szellemi életben több lap is osztozott volna a *Korunk* feladatain.

A hetvenes években a *Korunk-hagyomány* – ennek a kutatása is feladatként jelentkezett a szerkesztők számára – számos meghatározó kötődés mellett elsősorban a korszerűség parancsát jelentette. A romániai magyarság pillanatnyi léthelyzetének felmérése, tudatosítása határozta meg a lapnak a hagyományokhoz való viszonyulását és tájékozódását is: azt a modellt, amelyet a *Korunk* ennek a két pólusnak az egymáshoz kapcsolásával képviselt.

A *Kiáltó Szó* megjelenésének ötvenedik évfordulóján Kós Károly örömmel fogadta, hogy erre az évfordulóra a *Korunk* figyelt fel. Másutt azt hangsúlyozta, hogy ők ketten Gaál Gáborral, a *Korunk* két világháború közötti folyamának legjelentősebb szerkesztőjével ellenfelek és nem ellenségek voltak. Ebben a gondolatkörben bír kiemelkedő fontossággal a hetvenes évekbeli *Korunk* kritikus, de értékőrző közeledése az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Fiatalok örökségéhez. A *Korunk* egyszerre vállalta a transzilvánizmus és a helikoni gondolat erkölcsi tartalmát, s ehhez kapcsolta azt az erkölcsiséget, amelyet a harmincas évekbeli *Korunk* a maga következetes antifasiszta álláspontjával alakított ki. Ez a szemlélet az irodalmat már nem ellentétekben, hanem az egymást erősítő „humánium-körökben” – Kántor Lajos kifejezése – méri. A hetvenes évekbeli folyóirat a lapnak azt az időszakát idézi, amikor Gaál Gábor egyszerre szerepeltette Illyés Gyulát és József Attilát. Az ő közös jelenlétükhöz hasonlatos a Gaál Gábor-i hagyomány egybekapcsolása Kós Károly, Kacsó Sándor, Kemény János, Makkai Sándor, Jancsó Béla vagy éppen Mikó Imre gondolkodásával. Mindenképpen meg kell említeni, hogy Jakabffy Elemérről, a Lugoson megjelent *Magyar Kisebbség* című lap szerkesztőjéről is a *Korunk*ban jelent meg értékelő tanulmány.

A *Korunk* szellemiségének másik pólusát a magyar nyelvű művelődésben sajnálatosan kicsi szerepet játszó filozófiai, etikai tájékozódás jelenti. A lap nagyban hozzájárult a nyugati filozófiai áramlatok megismeréséhez, ugyanakkor pedig lehetőséget is teremtett az erdélyi, gazdag alapokon álló filozófiai kultúra kialakítására. Aligha túlzás annak megfogalmazása, hogy a *Korunk* filozófiai tájékozódása beépült az akkori fiatal elméleti írók munkásságába is.

Heidegger, Sartre éppúgy visszatérő szereplője a hetvenes évek *Korunkjának*, mint pl. Lukács György vagy Heller Ágnes. A *Korunk* a huszadik század végének életérzését elemezte, eközben figyelmeztetett az elidegenedésre, az ember fenyegetettségére, a technokratizmus uralmára. Ebben az összefüggésben is érdemes elolvasni Gáll Ernő *Ettersbergi töprengések* című írását. A *Korunk* fontosnak tartotta a humánium szerepének hangsúlyozását ebben az időszakban is. „A harmadik évezred felé tartó emberségnek tudatosítania kell a technikai elidegenedés, az eldologiasodás rá leselkedő új veszélyeit. A technokratizmus – mondhatni – alkatilag közömbös a humán értékek, a szabadság iránt” – írta a lapban Gáll Ernő, némileg magyarázatát is adva a lap elméleti érdeklődésének.

A *Korunk* szellemiségének két szélső pólusa, s azok kapcsolódása jelzi a lap által hirdetett nemzetiségi magatartás lényegét. Etnosz és ethosz kapcsolódott így össze a fogalmak tisztázásának elméleti igényével. „Etnosz és ethosz viszonyának megvilágítása egyike a számunkra legidősebb feladatoknak: az erkölcsi tudat különösen fontos funkciót tölt be egy nemzetiség életében” – olvasható a lapban. Az „itt és most” parancsa alakult itt át az „itt és mást” kifejezés tartalmává. Sütő Andrást idézem: „Itt és mást,

követelte szenvedéllyel a gyémánteszű Bretter György, s akinek az ő gondolati mélysége nem volt túlságosan magas, megérthette, hogy nem az itt és most követelménye elen, hanem annak korszerűbb felfogása mellett szól". A kisebbségi lét humánusát őrizve új humánus kialakítására tett kísérletet a *Korunk*. Ebben a humánusban, némileg megelőlegezve későbbi mondandónkat, a *sajátosság méltósága* kifejezés tartalma-ként ott találjuk a történelem, a táj meghatározó tényezőit, az embernek népek az önbecsülését, önnön méltóságának tudatát, s a korszerűség követelményét. „Ami sokáig Isten háta mögötti provinciának tűnt, különösen a múlt század második felétől... arról egyre inkább kiderül, hogy egy fontos kísérlet színhelye lehet, laboratórium, ahol nem laboratóriumi, hanem az életrealitás biztosította feltételek között lehet és kell megkeresni egy korszerű, a különböző irányba ható tényezőkkel számoló humánus modelljét – illetve ennek művészeti, irodalmi tükröképét” – írta tőle szokatlan optimizmussal Kántor Lajos.

A *Korunk*, szakítva a magyar folyóiratok, de talán mondhatjuk azt is, hogy az egész magyar művelődés irodalomközpontúságával, a korszerű művelődés modelljének kialakítására törekedett. Ez a modell – Fábrián Ernő Tóth Sándor könyvéről írott tanulmányának címét kölcsönvéve – a megmaradás műveltség modelljének nevezhető. Mindezzel együtt a *Korunk* nem az irodalom szerepét tagadta: annak nemzetiségi körülmények közötti fontosságát a szerkesztők különösen elismerték. Az évtizedes romániai magyar irodalmának legkiemelkedőbb alkotása, Sütő András drámatrilógiája (a trilógia kifejezést éppen a *Korunk*-ban használta Kántor Lajos) ezért kaphatott a lapban hangsúlyozott elismerést. Amikor tehát a lap szerkesztői az irodalomközpontúság elen szóltak, akkor nem az irodalom ellen beszéltek, hanem a teljes művelődésért, a művelődés, méghozzá az anyanyelven történő művelődés egészéért emeltek szót. „Amikor a hagyományértékesítés számbavétele során művelődésünk irodalomcentrizmusára utaltam... nem volt, nem is lehetett szándékom, hogy tagadjam, csökkentsem irodalmunk múltbeli és mai érdemeit a nemzetiség életében. Csupán a tradíciók ápolásában megmutatkozó egyoldalúságra hivatkoztam, és kiemeltém, hogy a korszerű nemzetiségi tudat belső struktúrájának meg kell felelnie a tudományos-műszaki forradalom, az élet támasztotta új igényeknek. Sokoldalúan tagolt művelődéspolitikát sürgettem, amely hatékonyabban ösztönözné a társadalom- és természettudományok fejlődését – az irodalomhoz való felzárkózásuk, a szakkompetencia elmélyítésének jegyében” – írta Gáll Ernő a Kántor-Láng-féle irodalomtörténeti kézikönyv szemlézésekor. Tóth Sándor tanulmányai (különös élességgel *A naspolya is gyümölcs* című írása) szintén a művelődés teljessége mellett foglaltak állást.

A mindennapi gond érződött a *Korunk*-nak ebben a törekvésében is. A teljes, az általános iskolától az egyetemig, az önképzésig, a társadalmi élet minden területére kiterjedő anyanyelvi művelődés, a társadalmi lehetőségeknek a többségi népcsoporthoz tartozókkal való azonossága – ez az, ami a *Korunk* tanulmányíróinak a szeme előtt lebegett. Az irodalom a maga öntörvényűsége mellett az önismeret kiteljesítésében is nélkülözhetetlen, de legalább ennyire nélkülözhetetlen a tudományos társadalomrajz, a szociográfia, a riport, s megannyi más szakterület művelése. A népi műemlékvédelem, a néprajz, a történet- vagy nyelvtudomány eredményeinek közzététele, az anyanyelvét használó értelmiség kialakítása, vagy a nagy eredményeket mutató biológus nemzedék pályakezdésének tanulságai, az iskolai tankönyvek értékelése, az egyetemet végzettek elhelyezkedésének gondjai ebben az összefüggésben váltak fontossá. Az intézményekben szegény romániai magyar művelődésben a *Korunk* intézményeket pótolta. A folyó-

irat felkarolta a nem tudományos intézményekben dolgozó, ám mégis jelentős tudományos tevékenységet kifejtő kutatókat, mint például Fábíán Ernőt, Gazda Józsefet, Gazda Klárát, Kapusy Antalt, Vasas Samut, Bandi Dezsőt, Sebestyén Kálmánt, Gaál Györgyöt és másokat. A *Korunk* maga is kutatóhelyként működött és kapcsolata volt a romániai magyar kutatóhelyek többségével. Néprajzi, történeti, szociológiai, filozófiai írásokkal állandóan jelen voltak a lapban az adott tudományágak legjelentősebb romániai magyar kutatói. A közlés mellett a tudományszervezés feladatát is megoldotta a lap a *Korunk-délelőtök* rendszeressé tételével. A *Korunkban* a romániai magyar tudományosság szinte valamennyi jelentős eredményeket elért képviselője szerepelt. Az örökség révén Kelemen Lajos és Venczel József, az őket követők közül Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Mikó Imre, Benkő Samu, B. Nagy Margit, Demény Lajos, Imreh István, Csetri Elek, Egyed Ákos, Tonk Sándor, Juhász István, Szentimrei Judit, Kós Károly, Nagy Jenő, Vámszer Géza, Nagy Olga, Spielmann József, Semlyén István, Csehi Gyula, Láng Gusztáv, Bustyá Endre, s hát a felsorolás itt sem lehet teljes, közvetlenül vagy közvetve, munkáikat ismertetve szinte állandóan szerepeltek a lapban.

A tudományágak mellett a művészeti ágakat is igyekezett összefogni a folyóirat. Az állandó képzőművészeti közlései mellett létrehozták – főképpen Kántor Lajos munkálkodásának eredményeképpen – a *Korunk Galériát*, amelyik az egyik legfontosabb kolozsvári kiállító helyé nőtte ki magát. Ugyancsak visszatérő rendszerességgel foglalkozott a lap a romániai és a romániai magyar színjátszással. Elemző tanulmányokban méltatták Sütő András és Harag György színházi találkozását. Azzal, hogy állandóan napirenden tartották a színház kérdését, hozzájárultak a sepsiszentgyörgyi színházi találkozók megszervezéséhez. A nemzetiségi színjátszás nagy seregszemléi után a *Korunk* külön összeállításokban elemezte a romániai magyar és más nemzetiségi színjátszás aktuális kérdéseit.

Visszatérve az irodalomhoz: a *Korunk* közléseivel, tematikus összeállításával az irodalmi hagyományörzést ugyanúgy segítette, mint az újabb romániai magyar irodalom térhez jutását. Ez az irodalom a hetvenes években – Kántor Lajos kifejezését használva – a „korváltás” jegyében élt, új nemzedékek nőttek fel, s vívták meg a maguk küzdelmeit. Irodalmi tájékozódásában a *Korunk* követte az irodalom korváltását. Sütő András nem műveivel, hanem munkássága elismerésével volt jelen a lapban. Irodalomlátása, helyzetértékelése találkozott a „sajátosság méltóságát” valló Gáll Ernőével, dráma-trilógiáját Kántor Lajos *Az ember tragédiája* mellé helyezte. Kányádi Sándor *Szürkület* című kötetének számos verse a *Korunkban* jelent meg először. Itt közölte nagy versét, a *Halottak napja Bécsben* címűt is. Székely János műveiről értékelő tanulmányt olvashattunk. Az új irányok követése közül különösen fontos volt az elmélet-írókra való figyelés. Nem véletlen ez, hiszen útnak indítójuk, Bretter György is rendszeresen publikált a lapban. A *Szövegek és körülmények* című kötet szerzői valóban újat hoztak a magyar nyelvű kultúrába. Munkájuk „az ösztönzően szokatlanul képviselheti művelődésünk kiteljesítendő polifóniájában” – írta róluk Gáll Ernő. Ez az értékelés segítette az elméleti írók után jelentkező, a *Forrás* harmadik nemzedékéhez tartozó költők, így Szócs Géza, Egyed Péter, Markó Béla, Balla Zsófia, Adonyi Nagy Mária útját is. A nemzedéki kérdést felmérő kerekasztal-beszélgetésen (a lap 1980 elején *A szóértés előfeltételeiről!* címmel közölte a vita anyagát) éppen a nemzedék kialakulása, az előző nemzedékhez és a társadalmi valósághoz való viszonya került előtérbe...

A *Korunk* a hetvenes években – a magam megítélése szerint – a maga lehetőségeit kiteljesítette, az adott kiindulópontból, ami ebben az esetben a legalitással, a baloldali

hagyomány vállalásával volt azonos, többet teljesíteni aligha lehetett volna. Természetesen más szerzők is szerepelhettek volna a lapban, mások is lehettek volna a sokat emlegetett arányok, de a romániai magyarság helyzetéről többet aligha mondhattak volna el. A hetvenes évek *Korunkjának* talán éppen az a legfőbb jellemzője, hogy a teóriától eljutott a gyakorlatig, más fogalmazással a realitás felismeréséig, s egyre erősebben igyekezett tudatosítani a túrheterodoxnak bizonyuló valóságanyagot. Nem tekinthető véletlennek, hogy a lap főszerkesztője, Gáll Ernő, a kolozsvári egyetem professzora, korábban is fontos állások betöltője, a maga tudósi-gondolkodói pályáján hasonló utat járt be, s alighanem elmondható, hogy ennek az útnak a fordulatait a realitásokban bekövetkező változások, a romániai magyarság léthelyzetének folyamatos romlása legalább annyira magyarázza, mint a lapszerkesztés mindennapi gyakorlata és tapasztalata. A Gáll Ernő pályáján bekövetkező változások a legáltalánosabban abban foglalhatók össze, hogy a maga filozófiai és szociológiai érdeklődése egyre erősebben a nemzeti és nemzetiségi kérdés elméleti kutatása felé fordult, maga az elméleti érdeklődés pedig egyre erősebben gyakorlativá vált, s a romániai magyarság léthelyzetéhez kapcsolódott. A fordulat nyilvánvaló, utal rá Gáll Ernő is egyik Cs. Gyimesi Évához írott levelében: „Hidd el, semmi sem áll távolabb tőlem, mint a presztízsszempontokat is követő ragaszkodás a magam tételeihez. Azt hiszem, az elmúlt másfél évtized alatt sikerült bebizonyítanom, hogy le tudok számolni bizonyos régebbi nézeteimmel. Kész vagyok továbbra is az önrevízióra, amely egyébként Karl Popper szerint az értelmiségi etika alaptörvénye. Azt hiszem, amíg nyitott, fogékony tudok maradni a változó világ jelenségeinek lereagálásában, addig nincs nagy baj”, visszaigazolta többek között Kiss Ferenc, Gáll Ernő tanulmánykötetéről írva, kiemelve példának okáért azt, hogy munkája során Gáll Ernőnek „magát a nemzetiségi létet kell újra és újra körüljárnia, s a vele kapcsolatos fogalmakat kell kiszabadítania kóros maradványok és új keletű gyanúk, közöny és félelem celláiból. Itt tesz jó szolgálatot az interdiszciplináris avatottság, azok az eredmények, melyek úgy születtek, mint a penicillin: egzakt kísérletek, megfigyelések, mérések és elemzések révén. Ilyen eredmények felől átvilágítva juttatja korszerű érvényességhez a sajátos érdek, sajátos jelleg, a nemzetiségi autonómia fogalmait, s állítja új összefüggésekbe ezek történelmi gyökereit, röviden szólva: az erdélyiség értelmét, a romániai magyarság jogos és lehetséges helyéről, szerepéről kiérlelt meggyőződését”.

Említettem, a *Korunk* szerkesztőségének működéséről nincsenek dokumentumaink, nem ismerjük a szerkesztőségen belüli munkamegosztást, a hatalommal folytatott, minden valószerűség szerinti rendszeres viaskodást, s természetesen azt sem, hogy a romániai magyarságnak a szerkesztőség vezető alakjaitól eltérő módon gondolkodó csoportjai, szereplői milyen sérelmeket szenvedtek el, ha elszenvedtek, éppen ettől a szerkesztőségtől. A magunk távlatából azt látjuk, hogy Gáll Ernő főszerkesztőként felerősítette a lapban jelentkező folyamatokat, fontos könyvek (mint például Sütő András már említett *Anyám könnyű álmat ígér* című munkája), összeállítások kapcsán a maga véleményét is kifejtette, s ezzel nagyobb súlyt is adott a szóban forgó könyvek, összeállításnak. Ennél is fontosabbnak bizonyult azonban az, hogy a lapban elkezdett folyamatokhoz kapcsolódva a maga elméleti kiindulópontját alapul véve megalkotta a romániai magyarság sorsmetaforáját.

Gondolatmenetem szempontjából *A sajátosság méltósága és ami mögötte van* című írásban megfogalmazott, a sajátosság méltósága kifejezésben rejlő metaforát tartom a legfontosabbnak. Feltétlenül meg kell említenem, hogy a metafora Sütő András hetvenes

években keletkezett, nagy visszhangot kiváltó munkáihoz kapcsolódik, s ezzel Gáll Ernő mintegy fogalmi megközelítését is adja a Sütő-művekben felvetett problémáknak.

Számos meggondolás összegződik a sajátosság méltósága kifejezésben. Mindenképpen említésre méltó, hogy a metafora tartalmát kifejtő tanulmány elméleti alapvetésből indul ki, s így jut el gyakorlati következtetésekhez. Jellemző ez a megoldás az alapvetően teoretikus gondolkodású Gáll Ernőre, aki a jelenségeket inkább elméleti, mintsem gyakorlati oldalról vizsgálta, s jellemző arra a helyzetre is, amelyikben teoretikus módon könnyebben el lehetett jutni egy-egy kényes kérdés tisztázásához, mint ha valaki a gyakorlati oldalról indult volna ki. A másik jellemző vonása ennek a most tárgyalt metaforát kifejtő írásnak az, hogy két alapvető kortendenciát vesz alapul mondandója kifejtéséhez. Az egyik gondolkodói tendencia csak rejtett módon van jelen ebben az írásban, Gáll Ernő más írásaiban viszont sokat foglalkozik vele. Ennek a gondolkodói tendenciának az a lényege, hogy a technikai civilizáció elterjedésével, azaz, hogy a világ egyetlen nagy faluvá válik, megnő az egyes régiókra, népekre, népcsoportokra jellemző sajátosságok fontossága, hiszen a világ egyneművé válása csak így kerülhető el. A hatvanas évektől visszatérően jelentkezett ez a problematika a magyar közgondolkodásban, a legnagyobb erővel talán Németh László vetette fel nálunk a magyarságra jellemző sajátosságok megőrzésének fontosságát a kibontakozandó világcivilizációban. Gáll Ernő más, marxista és nem marxista álláspontokat áttekintve, majdhogynem hozzá hasonlóan állapítja meg, hogy az „etnikai csoportok (éppen az együvé tartozás biztosításával) egyrészt olyan élmények forrásainak bizonyultak, amelyekről a modern ipari civilizáció elidegenítő nyomása alá került tagjai nem tudnak, nem akarnak lemondani, másrészt azonban az Egyesült Államokban kialakult és ott uralkodóvá vált társadalmi struktúra bizonyos elemei sem engedik meg a teljes beolvadást”. A másik gondolati áramlat, amelyikhez Gáll Ernő kapcsolódik, a marxista reneszánszon belül keletkezett. Erről a következőket olvashatjuk a már idézett, Cs. Gyimesi Évához írott levélben: „Én a marxista reneszánsz egyik jelentős gondolkodójának, Ernst Blochnak a sugalmazására a méltóság fogalmát próbáltam egyéni és kollektív értékeink közé besorolni. Bloch szerint ugyanis nemcsak a gazdasági kizsákmányolást és a politikai elnyomást kell felszámolni, hanem küzdeni kell ama körülmények ellen is, amelyek az embert megalázzák és méltóságtudatában sértik. Nos, nem csupán az egyénről lévén szó, úgy láttam, hogy a népcsoportoknak nem kizárólag az élet különböző területein szükséges egyenjogúsághoz kell ragaszkodniuk, de óvniuk kell a szélesebb értelemben vett identitásukat is”. A sajátosság méltósága mint kifejezés, de csak mint kifejezés, ezzel már adott is. Az egyik oldalról Gáll Ernő a népi, regionális fejlődési sajátosságok megőrzésének fontossága felől érkezett el ehhez a kifejezéshez, a másik oldalról pedig az egyéni és közösségi méltóság felismerése felől. Meg kell mondani, a korabeli Romániában már maga ez a kifejezés is merő anakronizmusnak bizonyulhatott volna, minden konkrét közösségi tartalom nélkül is, hiszen az ottani hatalmi berendezkedés nem ismerte el sem a sajátosságot, sem az egyéni vagy közösségi méltóságot. Gáll Ernő viszont konkrétan a romániai magyarsághoz kapcsolta ezt a metaforát azzal, hogy a sajátosság méltósága kifejezést az anyanyelv ápolásának szükségességére is vonatkoztatta. „Míg a múltban az önérzetet, a méltóságot elsősorban a történelemre való hivatkozások táplálták, jelenleg az irodalom és a nyelv azonosság-meghatározó funkciójának fokozódásával e tényezők ilyen jellegű hatása is tetemesen megnövekedett. Vegyük például a nyelv és a méltóság viszonyát. Szociolingvisztikai alapigazság ma már, hogy a nyelv a nemzeti-nemzetiségi érdek megkülönböztetett eleme, s az adott etnikum egyéniségének

lényegi meghatározója. Ilyen körülmények között egyre inkább számolni kell az etnikai csoportoknak azzal a politikai és társadalomlélektani szükségletével, hogy nyelvük optimális helyzetének biztosításával a csoportközi, etnikumközi viszonyokban önmaguk számára is minél megbecsültebb, minél méltányosabb helyet teremtsenek." Így jut el összegző megállapításához, ahhoz, hogy „a nyelv paradigmájában a sajátosság méltósága ragadható meg”. A metafora tehát egyszerre általános, s vonatkozik valamennyi sajátos körülmények között élő népcsoportra, s egyben konkrét is, amennyiben a romániai magyarság hetvenes évekbeli legfontosabb törekvéséhez, az anyanyelv, az anyanyelvi művelődés és az anyanyelvben megmutakozó sajátosság megőrzésének törekvéséhez kötődik.

A sajátosság méltósága kifejezés a romániai magyarság hetvenes évekbeli életének egyik kulcskifejezése. Ebben a metaforában is a romániai magyarság léthelyzete összegződik, s mint ideologikus valamint fogalmi eredetű metafora egy elérendő állapot létrehozását célozta meg, s így nyújthatott segítséget azoknak, akik többek között ebbe a kifejezésbe kapaszkodva, saját méltóságukat tudatosítva igyekeztek átélni a mindennapi élet megpróbáltatásait. Am fogalmi eredetű metaforáról lévén szó, meg kell említeni azt is, hogy nem elég konkrét, csupán az elérendő állapotot célozza meg, ám nem jelöli meg a hozzá vezető utat. (A kínálókozó ellenvetéseket megelőzendő írom le, hogy az akkori romániai nyilvánosságban nem is nagyon jelölhette meg, ám magának a gondolati konstrukciónak a hiányosságát ez nem oldja fel.) Az első ellenvetést ebben a vonatkozásban 1984-es, s azóta nyilvánossá vált levélváltásukban Cs. Gyimesi Éva fogalmazta meg: „Már mondtam talán, hogy hatékony ideológiát csak helyzetünk jogi kereteinek megváltoztatásával... terjeszthetünk. Mert kidolgozni lehet jogok nélkül is, de minek, ha úgy sem lenne hozzá nyilvánosság? Az ideológiának nyilvánosságra van szüksége, s amint látjuk, az eddigi nyilvánossági minimumunk is veszélyben forog. Őszintén szólva, inkább politikai jogvédelemre lenne most szükség, s nem ideológiára, mert ez a totalitarizmus minden őszinte szövetségünket is lokalizálja, hiszen papíron még, hivatalosan, elismeri a nemzetiség létét, csakhogy egészen mást ért rajta mint mi”. A másik lehetséges ellenvetés a sajátosságához kapcsolódó gondolatmenethez köthető, s egészen egyszerűen azzal kapcsolatos, hogy az a régió, amelyikben élnünk megadatott, még nem teremtette meg a technikai civilizáció alapjait. Annak idején Németh László is szembe került ezzel az ellentmondással, amelyet – önmaga számára – úgy oldott fel, hogy a jelenségköröt a távoli jövőbe helyezte. Mindezzel együtt neki, s vele együtt Gáll Ernőnek és másoknak több alapja volt egy egész világot átfogó rendszer résztvevőjének tekinteni magát, mint mai önmagunknak, hiszen a Nyugat a szocialista rendszert legitímálta, s a világrendszer egyik alkotóelemének tekintette. Ma viszont, az alapokhoz való elkerülhetetlen visszaérkezés után a Nyugattól való függőséget éljük át, s bizony a mindennapi megélhetés gondjai mellett az emberi méltóságról, főképpen pedig a sajátosság méltóságáról alig-alig esik szó. De mintha a világnak az ideologikus megközelítése is eltűnt volna, az ideológia helyére – tapasztalhatjuk a magunk életében – a gyakorlat került, ahogy a közösségi gondolkodás helyét is átvette az egyéni boldogulás keresése...

Ezek után nem maradt más hátra, minthogy a vizsgált jelenséghez viszonyított félmúlt adta távlatból néhány megjegyzést tegyünk az azóta történekről. Az első megjegyzésünk azzal kapcsolatos, hogy a lapot, 1957 óta főszerkesztőként jegyző Gáll Ernő a folyamatos őrlődést követően 1984-ben lemondott a főszerkesztői posztról. Egyik 1984 januárjában papírra vetett naplójegyzete valamelyest fényt vetett arra a nyomasztásra, amely alatt ezekben az években-évtizedekben a romániai magyar írástudók éltek.

A naplójegyzetben egy megyei tisztségviselő néki címzett kirohanásait idézi: „Nekem szóló szemrehányások: becsempésztem a Jaspers-ről szóló esszémet(?), leadtam a NYIRK-ben Beke megemlékezését az elhunyt Kurkó Gyárfásról, amelyet előzőleg a Korunk-ból már kiemeltek”, s ezt követően még számos vádpontot idéz fel, ezek természetesen csak abban a közegben voltak vádpontoknak nevezhetők. Lemondását követően Gáll Ernő folytatta a maga elméleti munkásságát, az 1989 decemberét követően pedig, talán mondhatjuk így, sajátos tanulmány-típust dolgozott ki, amelyben az általa korábban érintett problémaköröket vizsgálja meg újra, közben pedig azt a háttér-anyagot is feltárja, amelyek az írások keletkezéséhez kapcsolódik. Ezeknek az írásoknak az olvasása nem kis szellemi izgalmat jelent, közben pedig olyan dokumentumokat is megismerhetünk, amelyek segíthetik a *Korunk* történetének és Gáll Ernő gondolkodói életútjának eddiginél teljesebb megismerését is.

1989 decemberét követően nevét és legjobb hagyományait megőrizve, Kántor Lajos vezetése alatt a *Korunk* is megújult, de talán ennél is fontosabb, hogy a romániai magyarság is új, korábban nem tapasztalt kihívásokkal teli világba került. Olyan világba, amelyben egyelőre valóban vágyálomként lehet csak a sajátosság méltósága sorsmetaforáról beszélni, ám amelyeknek a korábbi berendezkedéssel szemben mégis megvan az az előnye, hogy az ideológia mindent uraló helyére a gyakorlat került...

KÁNTOR LAJOS

Testvérek és tejtestvérek?

AVAGY: ÚTBAN A TÖBBSÉG FELÉ...

A címben és az alcímben jelzett kérdések, a kérdésekben rejlő feszültségek, (történelmi) valóság és illúziók, közelségek és távolságok előrevetítése érdekében, amolyan *captatio benevolentiae* szerepében álljon itt három idézet, egyelőre a szerző és az évszám megjelölése nélkül:

„A megismerés: megértés, a megértés: szeretet.”

„A műveltség ügye fillérekből virágozik ott, ahol hősiesség pótolja a forintokat.”

„A függetlenül bégető, ide-oda futkosó kis népekben előbb-utóbb föltámad az akol utáni vágy, mely a nacionalizmusok folytonos életveszedelme után megtanítja őket a közös kerítés erejére.”

E három idézetet zárjuk le egy negyedikkel, ugyanabból a korszakból és ugyanattól a szerzőtől. Az ítélet így hangzik: „Az eszmék embere: az író pedig kipusztulóban, átadja helyét a pártirástudónak.”

És most nevezzük meg az idézetek lelőhelyét, keletkezésük idejét: *Egy folyóirat terve*, 1933; *A magyar élet antinómiái*, 1934; *Magyarok Romániában*, 1935. Mindhárom írás (mind a négy idézet) megtalálható *A minőség forradalmában*. Vagyis Németh Lászlóhoz fordultunk, pontosabban, ő jött szembe velünk, mint annyiszor, ha magyarság, kisebbség és Európa gondjai, megújuló konfliktusai kerülnek szóba. A „tejtestvérek”, a „Duna-vidék népei” szintén rá emlékeztetnek, mint (egyik) forrásra.